

Na styku miasta i rzeki: uwagi o zagospodarowaniu terenów nadrzecznych we Wrocławiu i Głogowie

Justyna Zygmunt-Rubaszek

Where the City Meets
the River: Remarks
of the Development
of Riverside Areas in
Wrocław and Głogów

Wstęp

Introduction

Układ miasto – rzeka i tworzące go wielorakie relacje i uwarunkowania są przedmiotem zainteresowania badaczy z różnych dziedzin: geografów, etnologów, historyków i historyków sztuki, ekonomistów, planistów, a nawet literaturoznawców¹. W niniejszym artykule przedstawiono punkt widzenia architektury i urbanistyki, a przede wszystkim praktyki współczesnego projektowania.

Od stuleci zagospodarowanie brzegów rzeki podporządkowane było celom gospodarczym i obronnym miasta; w wiekach późniejszych (zwłaszcza od początku XIX w.) w formie i funkcji nadbrzeży rzek większe znaczenie zaczęły odgrywać czynniki krajobrazowe i estetyczne. W ścisłych centrach miejskich powstawały atrakcyjne nadrzeczne bulwary spacerowe, wzdłuż których komponowano zieleń i wznoszono reprezentacyjne formy architektoniczne, a na przedmieściach – przestrzenie służące wypoczynkowi na łonie natury oraz sportom i rekreacji związanej z wodą².

We współczesnej myśli architektoniczno-urbanistycznej zagadnienie styku miasta i rzeki jest żywe i aktualne z racji często dziś prowadzonych prac rewitalizacyjnych, obejmujących miejskie tereny nadrzeczne. Istnieje więc potrzeba sformułowania kilku ogólnych dezyderatów w tej materii. Już na etapie pla-

nowania, a następnie projektowania i realizacji należy wykazywać wiele troski o to, by płynąca przez miasto rzeka stała się jego życiodajną arterią. O oryginalności i niepowtarzalności układu miasto – rzeka stanowi zwykle topografia terenu, ukształtowanie urbanistyczne brzegów, układ zieleni i architektura budowli. Planiści i architekci mają za zadanie wydobyć wszystkie wartości, jakie w topografii tkwią, wyeksponować ciekawe panoramy, wyeliminować, bądź ukryć miejsca dysharmonijne, wskazać na właściwe połączenia przeciwległych nadbrzeży i możliwości ich zagospodarowania. Mają też chronić zastane wartości architektoniczne, urbanistyczne i przyrodnicze. Przeprowadzenie rewitalizacji z uwzględnieniem takich ogólnych zasad przyniesie miastu nie tylko korzyści formalne, ale i finansowe: nad wodą ludzie chcą spędzać czas, mieszkać i pracować. Na poparcie słuszności tych stwierdzeń można przytoczyć niektóre światowe rewitalizacje terenów na styku z wodą, które osiągnęły nie tylko urbanistyczno-architektoniczną sławę, ale i komercyjny sukces. Rewitalizacja terenów portowo-składowych w Londynie (*London Docklands*) była pierwszym zakrojonym na tak szeroką skalę działaniem kształtującym na nowo oblicze miasta na granicy z rzeką. W zapoczątkowany w Londynie nurt wpisują się kolejno późniejsze reaktywacje terenów portowych: *Docklands* nad rzeką *Liffey* w Dublinie, czy w *Hafen City*

w Hamburgu. Wśród najnowszych projektów na szczególną uwagę zasługuje przedsięwzięcie z Madrytu, gdzie po wprowadzeniu pod ziemię trasy szybkiego ruchu M-30, biegnącej wzdłuż koryta rzeki Manzares, powstają kolejne publiczne tereny zieleni. *Salón de Pinos, Jardines del Puente de Toledo, Parque Arganzuela, Huerta de la Partida, Avenida de Portugal, Jardines del Puente de Segovia, Jardines de la Virgen del Puerto* otwierają miasto ku wodzie³.

Z historycznej perspektywy

The historical perspective

Wybrane przez nas do analizy porównawczej Wrocław i Głogów to dwa nadodrzańskie ośrodki urbanistyczne, które przez wieki w dużej mierze dzięki rzece się rozwijały, a dziś przez odbudowanie starych więzów i stworzenie nowych chciałyby się jeszcze ściślej z rzeką związać.

Pierwsza wrocławska osada powstała na odrzańskich wyspach w miejscu najdogodniejszej przeprawy, zaś miasto lokacyjne rozwinęło się na lewym brzegu rzeki. Na granicy z tymi najstarszymi terenami, już w XIII wieku, Odra była regulowana, a jej brzegi umacniane. Po zburzeniu murów obronnych, co się stało na początku XIX wieku, nastąpił równomierny, koncentryczny rozwój przestrzenny miasta. Sukce-

sywnie włączano weń nowe obszary, a pas nadrzeczny przekształcono w jeden z fragmentów *Promenady Staromiejskiej*, która jako zielony ciąg spacerowy z punktami widokowymi na dawnych bastionach, Ceglarskim i Sakwowym, otoczyła miasto od południa, wschodu i zachodu.

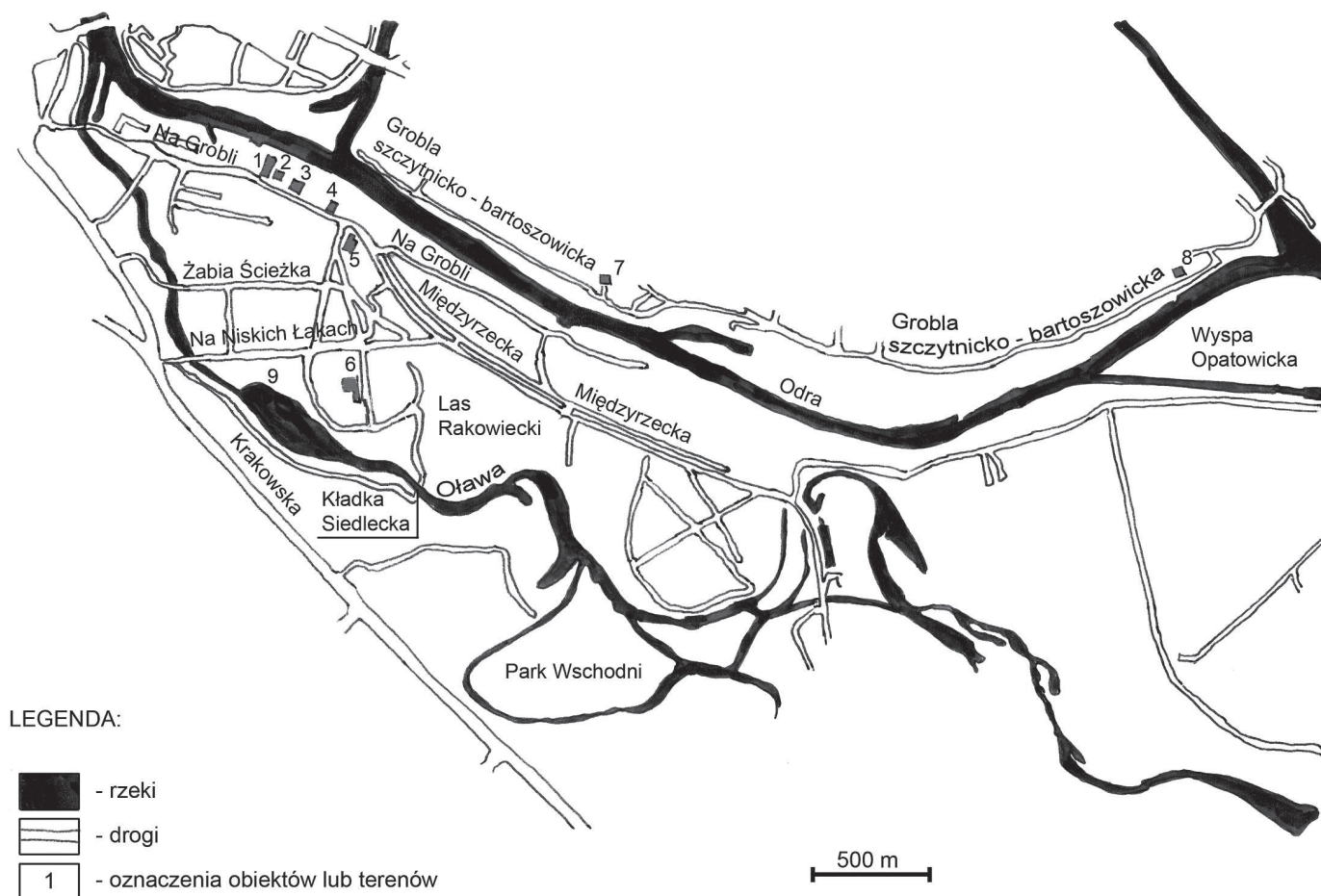
Głogów również bierze swój początek od grodu założonego na wyspie (której obszar pokrywał się z dzisiejszym Ostrowem Tumskim), a po akcie lokacyjnym rozwija się na lewym brzegu Odry. Miasto to o wiek dłużej niż Wrocław splecione było więzami fortyfikacji, które aż do 1902 roku ograniczały jego rozwój urbanistyczny. Na miejscu zlikwidowanych murów obronnych powstały, podobnie jak we Wrocławiu, atrakcyjne tereny parkowe.

Oprócz tych zielonych pierścieni, kształtowanych ręką człowieka, oba miasta posiadały tereny nadrzeczne, położone stosunkowo blisko centrum, lecz w małym stopniu zurbanizowane, o dużych walorach krajobrazowych, które od XIX wieku zaczęły być wykorzystywane dla celów wypoczynku i rekreacji; obecnie we Wrocławiu to tereny popularnie nazywane *Niskimi Łąkami*, a w Głogowie *Zatoką Neptuna*.

Moda na spędzanie wolnego czasu na tego rodzaju terenach zieleni pojawiła się wśród szerszych kręgów mieszczaństwa wraz z charakterystycznym dla doby romantyzmu zainteresowaniem naturą. Z biegiem lat obyczaje i upodobania ludzi zmieniały się w kierunku bardziej po-

wszechnego korzystania ze sportów wodnych, rozrywek kulturalnych i działalności w różnego rodzaju towarzystwach i stowarzyszeniach⁴. Dlatego też na trasie wycieczek i spacerów mieszczan lokowały się dochodowe prywatne przedsiębiorstwa rozrywkowo-rekreacyjne nazywane od początku lat 30. XIX wieku z francuska *établissement* (fr. przedsiębiorstwo), których podstawowymi elementami były lokale gastronomiczne oraz zagospodarowane i stosownie przysposobione tereny zieleni⁵. Należały zazwyczaj do browarników i restauratorów, niekiedy do prężnie działających towarzystw i stowarzyszeń (np. krzewiących różnego rodzaju sporty wodne). Większe z nich prócz podstawowej funkcji gastronomicznej pełniły też funkcje kulturalne – posiadały sale kabaretowe, koncertowe, taneczne, kinowe i bilardowe, teatry lub sceny letnie; powiedzielibyśmy dziś o nich, że były to centra multikulturalne, tyle że zatopione w przyrodzie. W co piękniejszych i większych ogrodach znajdowały się kolumnady, pergole, trejaże, altany, muszle koncertowe i tarasy kawiarniane, a także huśtawki, zjeżdżalnie, strzelnice, teatrzyki dla sztukmistrzów i akrobatów.

Na terenie samego Rakowca – dzielnicy rozpoczynającej się niedaleko ujścia Oławy do Odry, położonej na wschód od ścisłego centrum Wrocławia, która dziś jest początkową częścią obszaru *Niskich Łąk* – tego rodzaju obiektów było ponad dziesięć, a wiele z nich swą działal-

Ryc. 1. Teren dzielnicy Rakowiec (dziś popularnie zwany Niskimi Łąkami) z zaznaczonymi obiektami historycznych klubów i stowarzyszeń (tzw. *établissements*).

Fig. 1. Rakowiecka district (today commonly called Niskie Łąki) with marked historical objects of clubs and associations

1. *Akademischer Turnverein ATV*, obiekt częściowo przekształcony, obecnie *Hotel Wodnik* – an object partly transformed, now *Hotel Wodnik*
2. Dawne towarzystwo wioślarskie *Wratislavia*, obecnie sekcja wioślarska AZS PWr. i Ośrodek Grotowskiego (obiekt w trakcie rozbudowy) – Former Rowing Society *Wratislavia*, now rowing section AZS PWr. and the Grotowski Centre
3. *Établissement Hoffjäger* (nie istnieje) – *Établissement Hoffjäger* (does not exist)
4. Dawny dom koncertowy Paula Krokera (nie istnieje) – Former concert house of Paul Kroker (does not exist)
5. *Établissement Wappenhof* (nie istnieje), obecnie na tym terenie znajduje się Instytut Niskich Temperatur i Badań Strukturalnych PAN – *Établissement Wappenhof* (does not exist), now in this area is the Institute of Low Temperature and Structural Research PAN
6. *Établissement Bürgersale* – *Luna Park*, częściowo przebudowany, obecnie magazyn – *Établissement Bürgersale* – *Luna Park*, partially rebuilt, now magazine
7. *Établissement Oderschlössen* (obiekt zachowany, w posiadaniu AWF) – *Établissement Oderschlössen* (the retained object, in the possession of AWF)
8. *Établissement Wilhelmshafen* (właściciel nieznan, obiekt po niedawnym remoncie) – *Établissement Wilhelmshafen* (owner unknown, the recently renovated facility)
9. Dawne kąpielisko na rzece Oławce (nie istnieje) – Former swimming pool in the river Oławka (does not exist)

Ryc. 2. Historyczne zabudowania portowe przy Zatoce Neptuna w Głogowie (źródło: materiały konkursowe)

Fig. 2. Historical marina buildings at the Neptune's Bay in Glogow

polityczno-ekonomiczna i towarzyszące jej przeobrażenia własnościowe i społeczne sprawiły, że zmniejszyło się wykorzystanie Odry i przyległych do niej obszarów dla celów sportów wodnych, żeglugi pasażerskiej, zamknięto przystanie statków pasażerskich położone dalej od centrum⁷.

Z obiektów wrocławskich do dziś zachowały się nieliczne, m.in. budynek pierwszego i najstarszego klubu wioślarskiego *Wratislavia* (w pierwotnej formie wzniesiony w 1891 r., a przebudowany w 1910 r.)⁸. W 2006 roku obiekt ten w stanie ruiny został przejęty przez Ośrodek Grotowskiego (w którym mieści się też sekcja wioślarska AZS Politechniki Wrocławskiej); obecnie dobiega końca jego modernizacja i rozbudowa utrzymana w stylu historyzującym (ryc. 3, 4). Zachował się także sąsiadujący z nim, odmienny stylistycznie, modernistyczny budynek *Akademischer Turmverein ATV*, który swoją ostateczną przedwojenną formę uzyskał po przebudowie w 1926 r. (proj. Brix i Moshamer); część obiektu zajmuje hotel *Wodnik*. Niestety, nic nie pozostało ze znajdujących się przy ulicy *Na Grobli* obiektów restauracyjno-rozrywkowych *Weidendamm* i *Neu Holland*, a na miejscu obszernego *établissement Wappenhof*, wyróżniającego się salą widowiskowo-restauracyjną na 1260 osób, po rozbiorze w 1962 r., powstał Instytut Niskich Temperatur i Badań Strukturalnych PAN.

Ryc. 3. Ośrodek Grotowskiego i sekcja wioślarska AZS PWr., dawny klub wioślarski *Wratislavia*

Fig. 3. Grotowski centre and the rowing section AZS PWr., the old rowing club *Wratislavia*

ność wiązało z uprawianiem sportów wodnych (ryc. 1).

W Głogowie zaś w starorzeczu Odry w drugiej połowie XIX wieku powstała przystań wodna i bosmat (w budynku nazwanym imieniem Neptuna), następnie zespół zabudowań gastronomiczno-rozrywkowych *établissement Oderterrassen*, który z kolei swoją nazwę zawdzięczał ciekawie wkomponowanym w teren kawiarnianym i restauracyjnym tarasom (ryc. 2). Z zespołem sąsiadowała królewska szkoła wojskowa *Kriegsschule*, która na Odrze miała swoją przy-

stań wioślarską. W głębi zatoki, w latach 30. XX wieku, wybudowano basen i stworzono kąpielisko⁶.

Powojenna historia

Pre-war history

Wskutek działań wojennych nadodrzańskie obiekty w obu miastach uległy znacznemu zniszczeniu, a te, które ocalały, w kolejnych latach podupadały lub były adaptowane do różnych funkcji. Ogólnie rzecz biorąc, powojenna sytuacja

Lepiej zachowane i wyeksponowane są obiekty położone po północnej stronie Odry, wzdłuż Grobli Szczytnicko-Bartoszewickiej: *Wilhelmshafen* i *Oderschlössen*. Pierwszy, przy dawnej przystani statków pasażerskich, w stylu klasycystycznym, ze zwieńczeniem w formie wieży, po niedawno ukończonym gruntownym remoncie, prezentuje się okazale⁹. Drugi, położony bliżej miasta, przy historycznej przeprawie promowej, od wielu już lat należy do Akademii Wychowania Fizycznego. Charakterystyczna bryła, nawiązująca formą do obiektów uzdrowi-

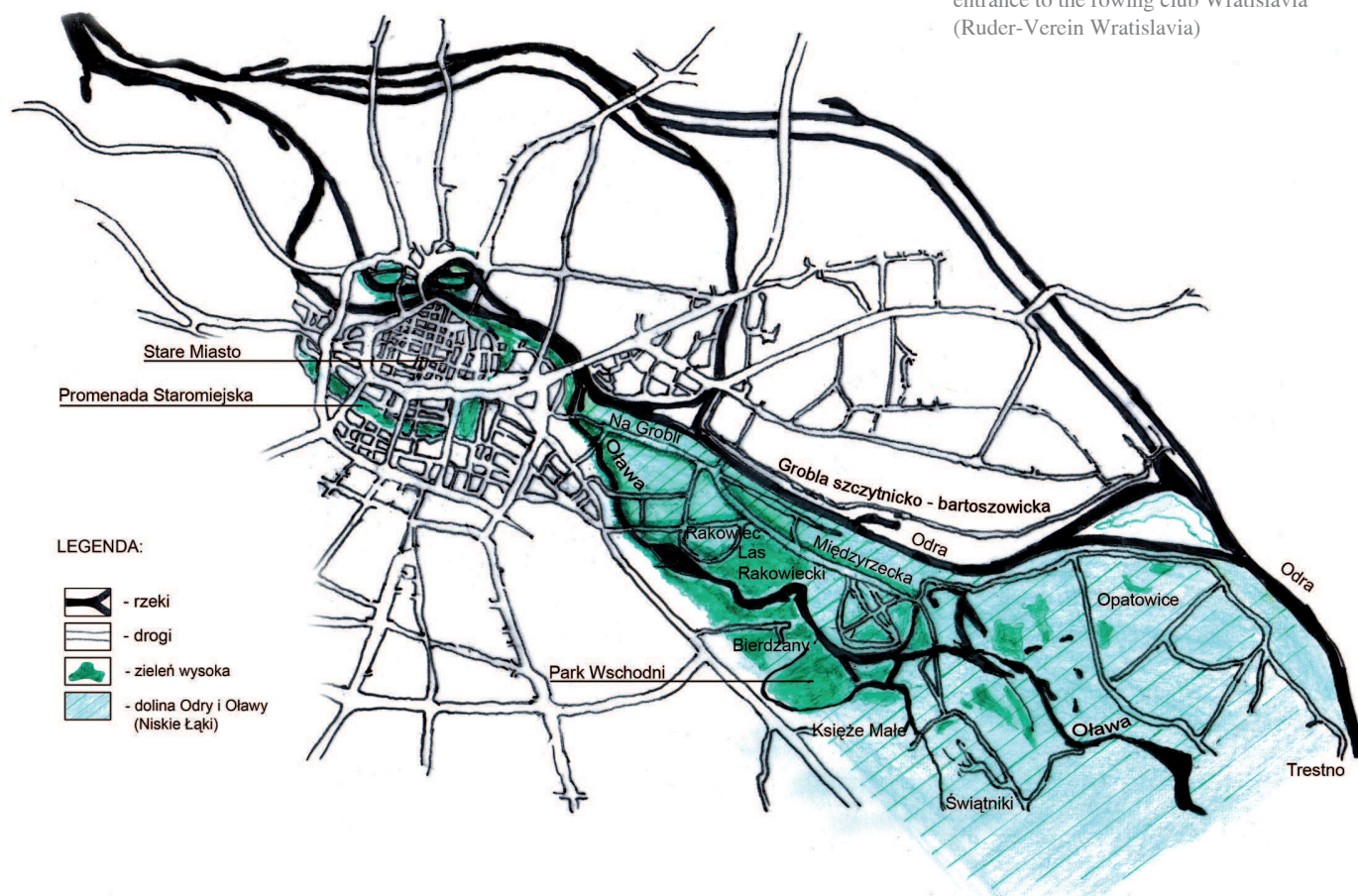
skowych, z werandą na wysokości pierwszego piętra, przypomina czasy świetności tego obiektu¹⁰.

W Głogowie stan techniczny budynków i ich forma architektoniczna pozostawiają wiele do życzenia. Z budynku bosmanatu (*Neptun*) pozostała jedynie część parteru i pierwszego piętra, zniknęły dwuspadowy dach i szachulcowa konstrukcja poddasza; zespół Tarasów Odrzańskich, przebudowany po wojnie i nazwany *Neptunem II*, funkcjonował jako restauracja do lat 90. XX wieku, basen zlikwidowano po powodzi w 1997 roku.

Ryc. 4. Odrestaurowany emblemat nad wejściem do klubu wioślarskiego Wratislavia (Ruder-Verein Wratislavia)

Fig. 4. The renovated emblem over the entrance to the rowing club Wratislavia (Ruder-Verein Wratislavia)

Ryc. 5. Dolina rzek Odry i Oławy – klin zieleni w strukturze przestrzennej Wrocławia

Fig. 5. The valley of two rivers: Odra & Oława – a green wedge in Wrocław's spatial structure

Ryc. 6. Widok z Kładki Zwierzynieckiej w kierunku wschodnim – rzeka Odra, tereny Niskich Łąk, Grobla Szczytnicko-Bartoszewicka (po lewej stronie zdjęcia)

Fig. 6. View from the Zwierzyniecka footbridge towards east – Odra river, Niskie Łąki, the Szczytnicka-Bartoszewicka Dyke (on the left side of this photo)

Reaktywacja

Reactivation

Należy podkreślić, że nadodrzańskie tereny *Niskich Łąk* czy *Zatoki Neptuna* stanowią istotne ogniwo w systemie zieleni obu miast, jako tereny o dużym znaczeniu biocenotycznym i klimatycznym. Wrocławskie *Niskie Łąki* tworzą zielony klin głęboko wcinający się w tkankę urbanistyczną, który pełni funkcję korytarza ekologicznego¹¹ (ryc. 5, 6). W Głogowie zaś tereny wokół *Zatoki Neptuna* przedłużają od północnego-wschodu zielony pierścień miejskich promenad (ryc. 7).

We Wrocławiu obszary te są coraz intensywniej wykorzystywane dla

Ryc. 7. Tereny nad *Zatoką Neptuna* w Głogowie, powiązane z parkami powstałymi w miejscu dawnych fortyfikacji i pasem zieleni wzdłuż Strumienia Sępolno

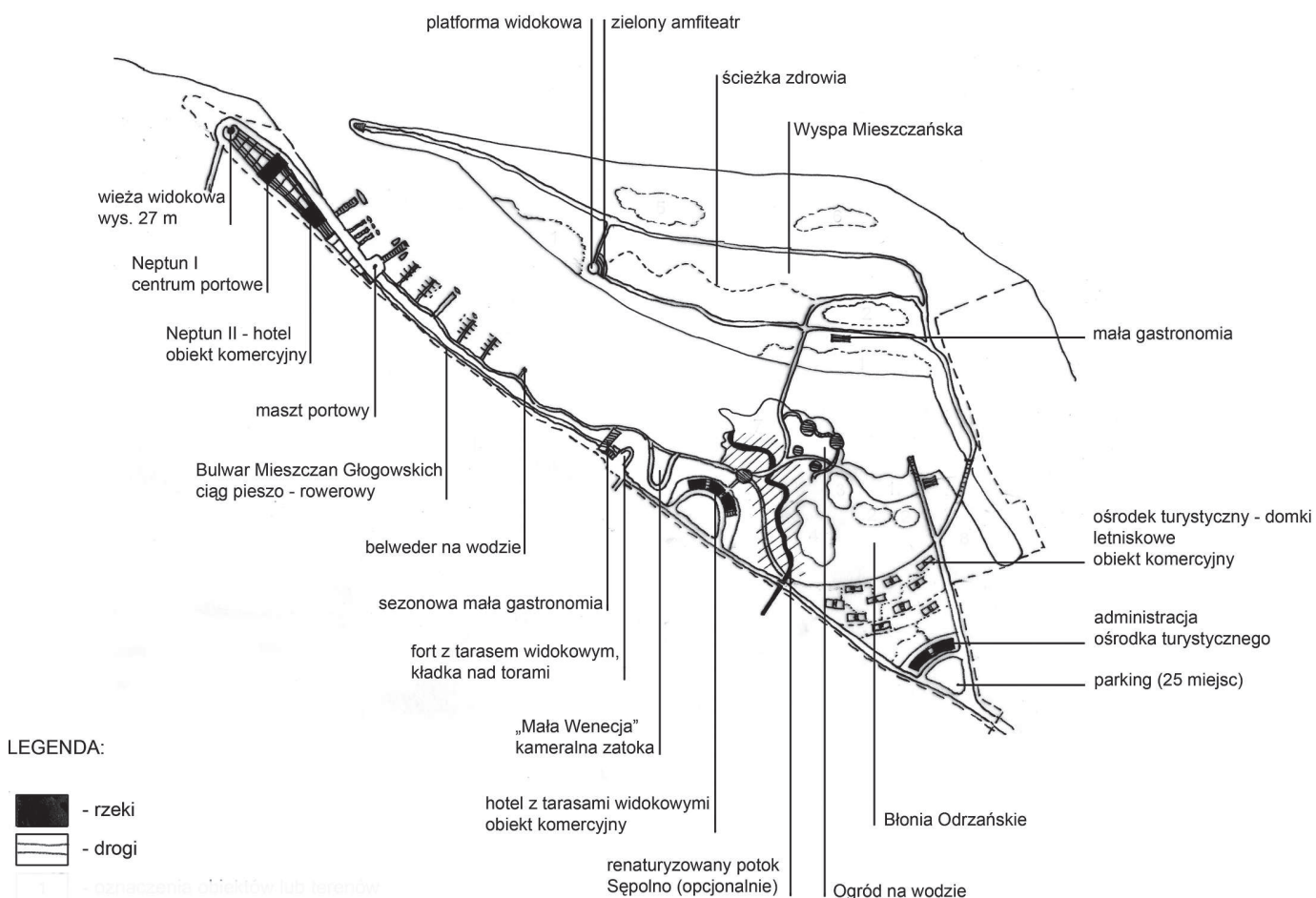
Fig. 7. The areas at the Neptune's Bay in Glogow, related to parks in the area of old fortification and the green belt along the Sępolno Stream

Ryc. 8. Kameralna przystań na Niskich Łąkach

Fig. 8. The small marina on Niskie Łąki

potrzeb rekreacji i wypoczynku. Włączone zostały w sieć ścieżek rowerowych, służą spacerom i piknikom. Stopniowo zmienia się dostępność Odry na tym odcinku i jej wykorzystanie dla uprawiania sportów wodnych; pojawiają się nowe, kameralne przystanie (ryc. 8).

Tereny nad *Zatoką Neptuna* w Głogowie są bardziej uśpione, bo inna jest też sytuacja całego miasta, które po niemal kompletnych (90%) zniszczeniach wojennych dopiero od niedawna szuka sposobów na odbudowanie swojej tożsamości¹². Jedną z szans dla poprawy wizerunku Głogowa jest włączenie miasta w szlak odrzański i przywrócenie rzecznej turystyki. Dla po-

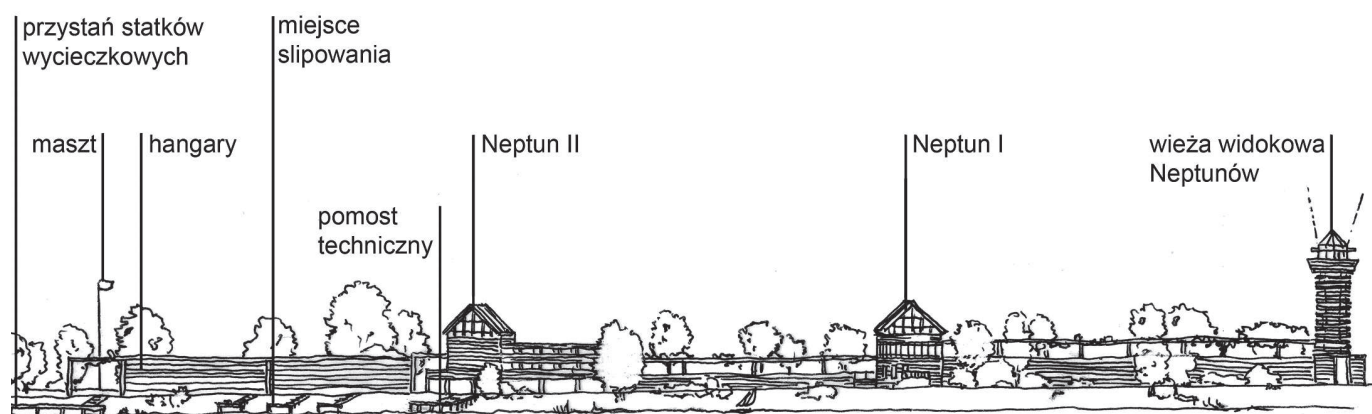

Ryc. 9. Wizja zagospodarowania terenów wokół *Zatoki Neptuna* – rzut

Fig. 9. Spatial development around the Neptune's Bay – the concept project

Ryc. 10. Wizja zagospodarowania terenów wokół *Zatoki Neptuna* – widok na zespół portowy

Fig. 10. Spatial development around the Neptune's Bay – the marina view

trzeb reaktywacji terenów wokół *Zatoki Neptuna* ogłoszony został konkurs architektoniczny; projekt zagospodarowania tych terenów przedstawiony przez zespół Pracowni Studialno-Projektowej, działającej w ramach Instytutu Architektury Krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, zyskał drugą nagrodę¹³. Idea projektowa zakładała wykorzystanie przyrodniczego i krajobrazowego potencjału nadodrzańskich obszarów i zagospodarowanie ich pod kątem turystyki i rekreacji (ryc. 9). Celem zasadniczym było odtworzenie przystani statków pasażerskich oraz mniejszych pomostów do cumowania łodzi, kajaków oraz rowerów wodnych. Funkcję mariny miałyby pełnić, jak kiedyś, budynki *Neptun I* i *Neptun II*, poddane adaptacji i rozbudowie, z zastosowaniem szkła, drewna i stali. Wejście do zatoki zostało zaakcentowane

nową wieżą widokową, z której tarasu będzie można oglądać nie tylko dolinę Odry, ale i panoramę miasta (ryc. 10). Zaplanowano, że oprócz tętniącej życiem mariny, w głębi zatoki powstaną: mały ośrodek kempingowy, *Bulwar Mieszczan Głogowskich* oraz drewniane pomosty i ścieżki wijące się wśród nadwodnej roślinności. Atrakcją mają też być kameralna zatoka, którą nazwano *Małą Wenecją* i *Ogrody na wodzie*. Pozostałości tradytora kolejowego (budynki wojskowy do ochrony kolei) przeznaczono na galerię sztuki, mini lokal gastronomiczny i punkt widokowy (ryc. 11). Teren półwyspu, zamknięty zatoką od północy, będzie służył rekreacji czynnej, powstaną tam: ścieżka zdrowia, tor łuczniczy, drogi spacerowe i rowerowe. Cały obszar włączono w sieć istniejących już w granicach miasta ścieżek rowerowych. Na wzór berlińskich pomy-

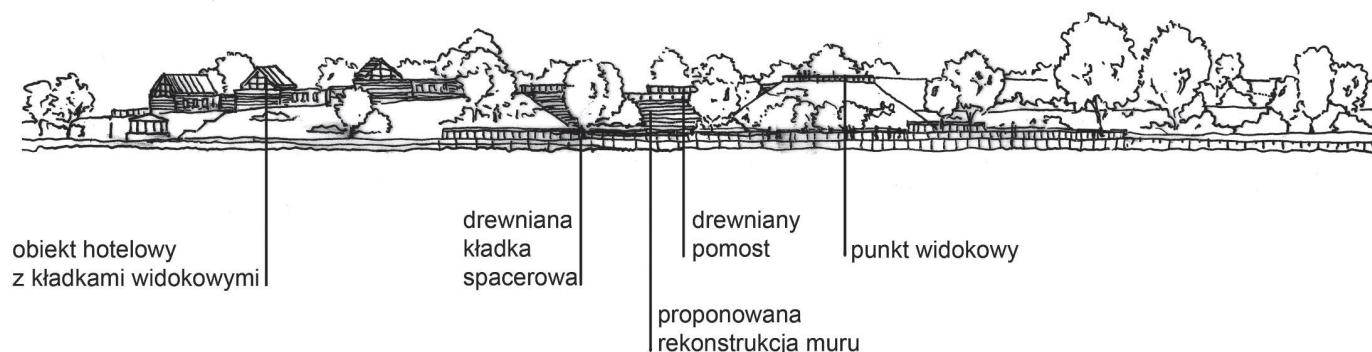
słów znad Sprewy – nie mogło zabraknąć w Głogowie i plaży.

W zmaganiach projektowych autorom przyświecała idea uczynienia z *Zatoki Neptuna* miejsca, gdzie łączą się tradycja i nowoczesność, kultura, natura i rekreacja, tak jak kiedyś przy *Oderterrassen*.

Podsumowanie

Conclusion

Zaprezentowane w artykule tereny nadbrzeżne dwóch dolnośląskich miast można uznać za reprezentatywne na tle podobnych obszarów znajdujących się w innych ośrodkach położonych nad Odrą. Cechuje je niewielki stopień zurbanizowania, otwarty krajobraz, naturalne siedliska roślinności między wałami, liczne starorzecza. Mimo utraty większości walorów kulturowych,

Ryc. 11. Wizja zagospodarowania terenów wokół *Zatoki Neptuna* – widok na zespół fortyfikacji

Fig. 11. Spatial development around the Neptune's Bay – the fortification view

jakie wiązały się z istnieniem na ich terenie obiektów architektonicznych, są one cennym elementem w strukturze przestrzennej obu miast. Aby je odpowiednio wykorzystać, należy je chronić pod względem krajobrazowym i przyrodniczym, zadbać o dobre powiązania z miastem poprzez sieć tras rowerowych, właściwe rozmieszczenie przystani i portów oraz o wysoki poziom artystyczny nowych obiektów architektury związanej z ośrodkami uprawiania sportów wodnych i żegluga, dyskretnie wtopionej w krajobraz.

Przedstawione w artykule zdjęcia i rysunki oprócz archiwalnych fotografii zostały wykonane przez autorkę.

The drawings and photos presented in this article except some archival photos were made by the author.

Justyna Zygmunt-Rubaszek

Institut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Przypisy

¹ Periodyk *Rzeki – kultura, cywilizacja, historia*, wydawany od 1992 r. przez Wyd. Nauk. „Śląsk” w Katowicach, poświęcony jest „upowszechnieniu wiedzy wynikającej z badań nad kulturowymi funkcjami rzek oraz problemom aktywnej ochrony ich cywilizacyjnego dziedzictwa” (cf. *Słowo wstępne* do t. 1). Dotychczas ukazało się dziewięć tomów *Rzek*.

Inne, nowsze pozycje z polskiej literatury naukowej dotyczące kulturowej roli rzek to: *Rzeki. Architektura i krajobraz*, 2002, pod red. Z. Konopki, Wyd. Nauk. „Śląsk”, Katowice; Piskozub A., 2001, *Rzeki w dziejach cywiliza-*

cji, Wyd. Adam Marszałek, Toruń; *Odra: rzeka i ludzie – wzajemne uwarunkowania na przestrzeni dziejów*, 2008, pod red. E. Nycz i F. Pistelok, Wyd. Instytut Śląski, Opole; *Miasto po obu stronach rzeki – różne oblicza kultury*, 2007, pod red. A. Stawarz, Polskie Towarzystwo Etnologii Miasta, Warszawa;

Motyw rzeki jest często obecny w poezji, czego potwierdzeniem jest: *Rzeki. Antologia poetycka*, wybór i opracowanie J. Kolbuszowski, Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław 1998 (Antologia zawiera jedynie utwory pisarzy polskich); Warto dodać, że metafizyka rzeki najgłębiej chyba została ujęta w początkowych wersach poematu *Dry Salvages* T. S. Eliota. Przytaczamy je tutaj w przekładzie M. Sprusińskiego, z tomu T. S. Eliot, 1978, *Poezje*, Wyd. Literackie, Kraków.

² Kononowicz W., 1984, *Nadodrzańskie urbanistyczne założenia Wrocławia w XIX-XX wieku* [w:] „Odra we Wrocławiu”, pod red. O. Czerner, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź; Bińkowska, 2006, *Natura i miasto, publiczna zieleń miejska we Wrocławiu od schyłku XVIII do początku XX wieku*, Muzeum Architektury we Wrocławiu, Wrocław.

³ Łączna powierzchnia przestrzeni zieleni znajdujących się w bezpośrednim sąsiedztwie rzeki, pozyskanych dzięki transformacjom układu komunikacyjnego – przeniesieniu trasy M-30 poniżej poziomu terenu, wynosi ok. 170 000 m², okres realizacji: lata 2007-2011; arch. Mrío w współpracy z West 8 (architekci krajobrazu: Ginés Garrido & Fernando Porras) por. *New urban spaces, environments for the future*, Londyn 2009.

⁴ Czarniecka-Kołodziej H., referat opublikowany w Internecie 24.09.2006: rakowiec.int.pan.wroc.pl.

⁵ Tematykę wrocławskich *établissements* poświęcona jest obszerna monografia M. Jagiełło-Kołączyk *Wrocławskie établissements. Historia i architektura*, Oficyna Wyd. PWr., Wrocław 2000. Praca zawiera definicję, historię i typologię tego rodzaju obiektów.

⁶ Materiały przygotowane przez miasto Głogów na potrzeby konkursu na zagospodarowanie terenów nad *Zatoką Neptuna* w Głogowie w 2008.

⁷ Snopek J., 2009, *Wrocław – zaginiona rzeka* [w:] „Architektura & Biznes” 03/2009.

⁸ Obiekt po przebudowie prezentował się okazale, a jego wyposażenie było bogate. Posiadał m.in. salę klubową, pokoje gościnne, kręgielnię oraz ulokowany pod budynkiem basen wioślarski, za: M. Jagiełło-Kołączyk, *op. cit.*, s. 15-17.

⁹ *Ibidem*, s. 75.

¹⁰ *Ibidem*, s. 77.

¹¹ *Informator o stanie środowiska Wrocławia*, 2002, pod red. K. Smolnickiego, M. Szykasiuka, Dolnośląska Fundacja Ekorozwoju, Wrocław.

¹² Trwają prace w ścisłym centrum, gdzie kwartał po kwartale wznoszone są nowe budynki w konwencji zwanej retrowersją. Oddane już fragmenty uczelniają wprawdzie dawny układ urbanistyczny, nowa architektura jawi się jednak bardziej jako scenografia teatralna niż trwały element miejsca.

¹³ *Koncepcja projektowa zagospodarowania terenów nadodrzańskich wokół Zatoki Neptuna w Głogowie* została zaprezentowana w sposób szczegółowy w numerze 3(2008) „Architektury Krajobrazu” w artykule pt. *Przywrócić rzekę miastu: Tarasy Odrzańskie nad Zatoką Neptuna w Głogowie*. Koncepcja została wykonana przez zespół autorski w składzie: dr inż. arch. P. Amałowicz, dr inż. arch. A. Sobolewski, dr inż. arch. J. Zygmunt-Rubaszek, przy współudziale studentów Instytutu Architektury Krajobrazu UP we Wrocławiu: U. Lentner, Ł. Dworniczaka, P. Krajewskiego; studentów Wydziału Architektury PWr.: E. Patas i Ł. Kołączyka.